

L'atemptat a *El Papus* i a la llibertat d'expressió 40 anys després

El 1977 el país estava en plena transició política de la dictadura a la democràcia. Aquell any es van derogar parcialment les lleis de censura a la premsa, es van legalitzar partits polítics, es van poder celebrar les primeres eleccions generals després de 41 anys, un milió de persones es van manifestar a Barcelona per demanar el retorn de les institucions d'autogovern, i es va proclamar la Llei d'Amnistia, que va servir per excarcarar presos polítics i també perquè no es poguessin jutjar en el futur delictes de lesa humanitat comesos durant la Guerra Civil i la dictadura franquista.

En un context d'esperança pel que fa a canvis socials i polítics, els elements nostàlgics del franquisme actuaven de manera violenta amb una impunitat gairebé total. A la Policia, l'Exèrcit, la Justícia i la resta d'esferes del poder, alguns individus intentaven adaptar-se als nous aires democràtics, però la majoria seguia ancorada en la ideologia franquista i continuava defensant els seus principis autoritaris i repressors.

El Papus, una revista satírica nascuda el 1973, intentava eixamplar els límits de la llibertat d'expressió a base de vinyetes plenes de mala bava que buscaven el somriure còmplice del lector. Setmanalment, es parlava sense embuts del sexe, l'Església, i també de la política. Els joves col·laboradors de la revista, que ideològicament basculaven entre l'esquerra i l'acràcia, no intentaven transmetre determinades solucions polítiques, sinó dibuixar una crítica humorística àcida i mordaç que no deixés canya dreta entre els poders fàctics. En una època en què conviuen

els primers decrets democràtics amb les lleis de la dictadura, la justícia sovint depenia dels interessos polítics del moment, o de la interpretació benèvola (o no) del jutge de torn. La revista va ser objecte de desenes d'expedients, suspensions i judicis, i també d'una multitud d'amenaques per part d'elements de la ultradreta pel seu atac i burla constant a les idees i accions de les forces involucionistes.

El 20 de setembre de 1977, les amenaces de la ultradreta es van concretar en un atemptat amb bomba contra la redacció d'*El Papus* a Barcelona. El resultat va ser un mort, diversos ferits i la destrucció total de la redacció. La desídia i la negligència policial i judicial van permetre que ningú anés a la presó per l'autoria d'aquest acte terrorista.

A Humoristán volem recordar el 40 aniversari de l'atemptat donant la paraula als antics col·laboradors de la revista i a diversos experts de la història de l'humor gràfic i el còmic. El nostre agraïment a tots per voler participar desinteressadament en aquesta petita enquesta i la nostra gratitud cap a tots els periodistes, dibuixants i treballadors de *El Papus*, que van practicar un humor lliure i indomesticable en defensa de la llibertat d'expressió, un dels principis fonamentals d'una societat democràtica.

Quina era la teva relació amb la revista *El Papus*?

La meva relació amb *El Papus* és que vaig ser-ne, juntament amb Ivà, el fundador. Havíem creat també un parell d'anys abans *Barrabás*, una revista satírica i esportiva que servia per criticar el govern destapant tripijocs a les federacions i en el món de l'esport. Va tenir tant d'èxit que l'empresa, que aleshores era *La Vanguardia*, ens va encarregar una revista de caire més polític, i allà va néixer *el Papus*, que al principi anava molt carregat, era un totxo de lletres i dibuixos amb consignes i proclames. Quan vam arribar al número quatre, com que vam veure que les vendes no acompanyaven, li vam donar la volta i la vam convertir en una conya irreverent, salvatge i que donava molta canya, copiant *l'Hara Kiri* francès. En pocs mesos estàvem entre les cinc revistes de més tirada a Espanya... i érem la més llegida.

Óscar Nebreda

Dibuixava vinyetes o pàgines amb guions de Miguel Ángel Nieto i, de vegades, d'altres com Óscar, Ivà o Gin.

Enrique Ventura

Jo era col·laborador de la revista, cada setmana feia una doble pàgina, tractant sempre a les meves historietes temes de l'actualitat política. En aquella època, en plena transició del franquisme a la democràcia, la política era un tema recurrent i necessari.

Carlos Giménez

En el període 1976-77, jo feia la sèrie *Tunda Tunda*, que anava d'uns policies antiavalots. A més, feia alguns acudits independents i alguns guions per a altres dibuixants. Després de l'atemptat, amb el trasllat de la redacció a l'Avinguda Meridiana i el nomenament d'Ivà com a director artístic, vaig passar a formar part de la redacció com a subdirector artístic, és a dir, substituïnt l'Ivà quan ell no es podia fer càrrec de la revista.

L'Avi

En una revista tan atípica com *El Papus*, les meves funcions també eren difícils d'explicar. En aquells anys tota la meva activitat professional es centrava en Ediciones Amaika. Suposo que es podria dir que feia de redactor en cap del grup, tot i que altres ex companys podrien definir les meves funcions d'una manera menys afectuosa. Bona part dels textos corrien a càrrec meu sota pseudònims inqualificables. Fins i tot vaig haver de fer d'Eddy Thorial en alguns moments de crisi.

Albert Turró

Jo havia arribat a publicar algun dibuix a *El Papus* l'any 1976, però aleshores em van sortir altres oportunitats, i a l'època de l'atemptat només n'era lector. Lector entusiasta, això sí. Em fascinava Ivà, llegia amb fervor Óscar, Ventura & Nieto, Ja... *El Papus* era una revista extraordinària!

JL Martín

Aleshores (el 1977) jo encara no col·laborava amb *El Papus*. Era el coordinador de la revista *Butifarra!* i de l'equip del mateix nom, una experiència molt especial on els dibuixants fèiem de periodistes, ens entrevistàvem amb els veïns i ens implicàvem en les seves campanyes reivindicatives. Era una publicació primer de distribució underground a l'àrea metropolitana de Barcelona, i posteriorment pels quioscs de tot Espanya i que, en el llenguatge actual, es podria definir com a anticapitalista. Naturalment, teníem una relació de companyerisme amb la gent d'*El Papus*, perquè, a més, hi havia autors que estaven a totes dues publicacions.

Va ser precisament a partir de l'atemptat, quan alguns autors van abandonar la revista, que Ivà, que n'era el director artístic, i el director de facto, em va proposar que hi entrés a col·laborar perquè necessitaven tapar forats. Vaig acceptar sense pensar-m'ho. De fet, feia pocs anys que la meva primera exposició d'humor gràfic a Barcelona (juntament amb altres joves autors) havia estat clausurada per un còctel molotov de l'extrema dreta.

Alfonso López

Què es pensava de les amenaces de la ultradreta a la revista i com es vivien a la redacció?

Les amenaces dels ultres les comentàvem si es rebien per correu, perquè solien incloure dibuixos, i tenien una certa habilitat fent collages. Algunes les guardàvem. Vam descobrir amb el temps que un tal Navarro, personatge nefast de la cúpula directiva, ens les vetava perquè la gent no se sentís amenaçada. Els fatxes de vegades ens venien a veure amb un gran desplegament de camarades, ajudants i adlàters. Sempre els rebíem Gin i jo, perquè la cúpula a aquelles hores solia tenir hora al dentista o reunió de pares a l'escola dels fills. Treballàvem amb dos policies dins de la redacció per protegir-nos, i amb ells passàvem bones estones. Molt sovint ens amenaçaven per telèfon. Ens deien que ens havien posat una bomba, desallotjàvem l'edifici i acabàvem fent la revista en un bar proper. La poli sempre deia que el dia que ens en fessin una de grossa no trucarien, i així va ser quan ens van posar la bomba.

Óscar Nebreda

Les amenaces no es prenen molt seriosament, fins la vetlla de l'atemptat, quan Alberto Royuela es va presentar a la redacció amb dos dels seus brètols i ens va advertir que la cosa anava de debò.

Enrique Ventura

Crec que mai vam arribar a pensar seriosament que les freqüents amenaces del tal Royuela —crec que es deia així— arribessin a fer-se realitat. Però no podem dir que no ens va avisar: “Un dia, quan esteu més tranquils, de sobte, ¡Bum!”, i així va ser.

Carlos Giménez

A l'època pre-atemptat, la direcció de la revista no informava els col·laboradors de les amenaces que rebia. Malgrat això, érem conscients de que la ultradreta ens la tenia jurada. Van fer pintades diverses vegades a l'entrada de l'escala on es trobava la redacció, el típic: “Rojos al paredón”, i hi havia un cotxe Z de la policia al portal (cotxe que, per cert, el dia de l'atemptat no hi era... casualitats de la vida).

L'Avi

Amb un cert acolloniment, no ho amagaré. Un tema sabut és la visita que ens va fer Alberto Royuela unes setmanes abans de l'explosió de la bomba. Va venir a la redacció acompanyat de diversos ultradretans mida king size i ens va assegurar que ell era molt bona persona, però ja no podia controlar la fúria d'alguns dels seus nanos. Les amenaces i els anònims eren constants, però la reacció de la redacció va ser intentar no fer-los cap cas i riure'ns d'ells. Malauradament, vam descobrir massa tard que el que els feixistes no poden suportar és que no se'ls prengui seriosament i veure's convertits en objecte de burla. L'humor és un antídote eficaç contra els totalitarismes, és el que més mal els fa.

Albert Turró

Jo no estava a la redacció, però la meva sensació com a lector era que aquella colla no coneixia la por, cada setmana ridiculitzaven més i més la gent de l'extrema dreta.

JL Martín

Pel que sé, es vivia amb valentia o amb ingenuïtat, vés a saber... No oblidem que fins i tot havien rebut visites in person de representants de la ultradreta avisant que allò no es toleraria més...

Alfonso López

Quins records tens del dia de l'atemptat?

Estava dibuixant, vaig sentir molt de soroll, em vaig aixecar i vam sortir amb els companys esquivant runa i el cos

sense vida de Juan Peñalver, el conserge de l'edifici. Vam anar a les oficines de *La Vanguardia*, i no recordo gaire més. És curiós, però, pel que m'han explicat experts en la matèria, el cervell aparta els records dels mals moments.

Óscar Nebreda

El meu cosí Miguel Ángel Nieto i jo vivíem aleshores a Cadaqués, sense tenir gaire contacte amb diaris, ràdio o televisió. Va ser un amic que venia de Barcelona qui ens ho va fer saber. Vam anar cap allà de seguida i vam veure els estralls, però no recordo si vam parlar amb els nostres companys aquell mateix dia.

Enrique Ventura

Jo no era a la redacció. El meu amic Adolfo Usero m'ho va explicar per telèfon. Ell es va salvar pels pèls. Vaig anar corrents a *El Paps*, i quan vaig arribar i vaig veure com havia quedat l'edifici... A l'escala, entre la runa, hi havia trossets, restes, del cos del senyor Juan, ossos de les mans i coses així. L'Adolfo em va dir després que va passar molt de temps despertant-se a les nits sentint l'estrèpit de l'explosió.

Carlos Giménez

L'estupor de no donar crèdit al que havia passat. Les llàgrimes desconsolades de la Rosa, la telefonista del matí, que aquell dia havia canviat el torn a la telefonista de la tarda i va ser qui va patir l'atemptat. Els esforços de diverses persones per evitar que la dona de Juan Peñalver veiés el cadàver del seu marit, perquè després *Interviú* publicués la seva foto a doble pàgina. La ràbia d'Adolfo Usero, una de les persones més bones, tranquil·les i pacífiques que he conegut. I sobretot, recordo preguntar-me: Per què?

L'Avi

La nit abans de l'atemptat va ser especialment moguda, així que no vaig dormir a casa i em vaig llevar molt més tard del que és habitual. Vaig decidir que ja baixaria des de Valldoreix al *Paps* després de dinar. Al restaurant on vaig anar sortia per televisió la notícia de l'atemptat. Vaig trucar a la redacció i, com és lògic, no va respondre ningú. Després, a la família, que em va informar de que el meu pare portava tot el dia intentant esbrinar si la víctima era jo, que fins i tot havia pujat a casa meua i, quan no m'hi va trobar, es va posar en el pitjor. Els vaig tranquil·litzar i vaig agafar el primer tren a Barcelona. Mai oblidaré l'abraçada amb Usero, el primer que em vaig trobar, que em va explicar tots els detalls.

Albert Turró

Me'n vaig assabentar en tornar de vacances, va ser aterrar l'avió i algú em va dir que hi havia hagut un atemptat mortal a *El Paps*. Em vaig quedar de pedra. De sobte, vam ser conscients de que aquella púrria d'extrema dreta de la que sempre fèiem mofa era mortalment perillosa.

JL Martín

Recordo que ens en vam assabentar per la ràdio, i alguns vam deixar tot el que estàvem fent i vam anar corrents a la direcció d'*El Paps*. Jo patia per la vida dels companys, com L'Avi, que també estava a *Butifarra*!. No va morir cap dibuixant, però sí el porter, el cadàver del qual seguia dins de l'edifici, mentre que la secretària havia, literalment, sortit volant al carrer a través d'una finestra. El capó d'un cotxe va parar el cop i li va salvar la vida.

Alfonso López

Som en una època en què els qui treballen l'humor han de tornar a trepitjar els jutjats. Què en penses, 40 anys més tard, de les conseqüències de l'atemptat, i de l'estat de la llibertat d'expressió al nostre país actualment?

De l'atemptat no hi ha prou gent que se'n recordi com per asseure's a parlar sobre les seves conseqüències i el que va significar. Algun estudiant fa la tesi sobre *El Paps*, poca cosa més. El temps passa molt de pressa, i l'allau de notícies i la dinàmica del món actual, amb una quantitat immensa d'imbècils, cretins i mediocres que van a la seva per les xarxes socials fan molt difícil que es converteixi en un tema de conversa.

Hi ha llibertat d'expressió, el que passa és que la majoria la confonen amb l'insult, el libel i el tirar merda. Un imbècil amb un mòbil és una arma terrible. Per altra banda, tenim els de la correcció política. Aquells que si dius: "A mi no m'agraden les patates braves!", salten: "Estàs faltant al respecte a les patates, als qui les cultiven i a la pobra senyora que és a la cuina fregint-les! Retracta't de la teva opinió o et demandarem!"

Et passaries la vida enviant la gent a la merda. Com va dir el gran Quim Monzó: estem submergits en un catecisme paranoic. El més fotut és que anem a més.

Óscar Nebreda

Tenint en compte el que ha estat la censura en aquest país, diria que es troba en un període moderat, malgrat que, òbviament, hauria d'haver desaparegut. La censura política s'ha reduït (ara no tanquen les revistes cada setmana, ni ens hem de presentar als jutjats dia sí, dia també per una denúncia), segueix havent-hi temes tabú, com sempre (la Casa Reial, l'Església...) i, casualment, s'ha afegit una nova censura, la de la correcció o incorrecció política (ara no es poden fer acudits de sogres, o de caníbals), que a mi em sembla un disbarat tan gran com el de que els ianquis no puguin fer acudits sobre terrorisme. Bé, la vida és plena de sorpreses.

Enrique Ventura

Jo crec que hi ha hagut una regressió tremenda en tots els aspectes, no només pel que fa a la llibertat d'expressió. Potser especialment pel que fa a la llibertat d'expressió. La correcció política fa que ja acceptem l'autocensura nosaltres sols. A la merda la correcció política!

Després de tant lluitar contra el feixisme, resulta que són els feixistes, o els seus hereus, els qui governen Espanya i Europa, els que –campi qui pugui– controlen la política, els bancs, les grans indústries. Espanya, Europa i el món en general, estan virant en aquests moments a una velocitat tan gran cap a l'extrema dreta que si no fos pel record encara present de la Segona Guerra Mundial es podria dir que estem presenciant un nou ressorgiment del nazisme. Tot això ajudat pel terrorisme, les religions i la crisi econòmica.

Carlos Giménez

Decepció, tot i conèixer el pa que s'hi dona, de veure com els anomenats partits d'esquerres i els sindicats no han lluitat amb energia contra la llei mordassa imposada pel Partit Popular. També em resulta descoratjador veure que durant la dictadura franquista es van tancar per ordre judicial revistes, i molts periodistes i humoristes gràfics van ser multats per intentar pujar dia rere dia el llistó de la llibertat d'expressió, i ara, al segle XXI, ens trobem entre la llei mordassa i la correcció política, encara pitjor que als anys setanta del segle XX.

L'Avi

Un dels primers col·laboradors de *El Papus* va ser Manolo Vázquez Montalbán, que va crear la genial frase "contra Franco vivíem millor". Res uneix més un col·lectiu que un enemic comú, i aleshores teníem l'enemic més abominable que es podia imaginar. Hem passat uns anys en què els polítics han estat encantats amb les seves caricatures, i eren capaços de qualsevol cosa per tenir un imitador als programes de ràdio i televisió. Però amb el retorn de tics autoritaris per part del poder, l'humor està recuperant el caràcter iconoclasta que mai hauria d'haver perdut. I això sempre passa per tornar als tribunals.

Albert Turró

Sóc optimista, crec que la llibertat d'expressió pot patir atacs puntuals però està ben establerta, és territori conquerit durant 40 anys de democràcia. En tot cas, ara l'autèntica censura l'exerceix la correcció política, amb milers de censors en miniatura a l'aguait a les xarxes socials disposats a ofendre's per qualsevol cosa. *El Papus* de fa 40 anys avui seria perseguit de manera implacable –a més de per l'extrema dreta– per desenes d'associacions, plataformes, coordinadores i col·lectius de tot tipus. Si l'và aixequés el cap...!

JL Martín

Sí, la història té moments d'involució, com el que vivim a Espanya actualment i, jo diria que també a la resta d'allò que anomenem "Occident", però no es pot comparar amb aquells anys de judicis setmanals contra la llibertat d'expressió com els que vivien *El Papus* i altres publicacions. El que passa és que la conquesta dels drets no és per sempre, s'ha de cuidar cada dia.

Alfonso López

L'humor sempre ha estat perillós... per als que s'hi dediquen. En un context de repressió (política, social, cultural o de qualsevol tipus), l'humor és una de les eines principals dels oprimits per fer front als opressors, perquè ataca els diversos punts vitals sobre els quals està establert el poder dels opressors: foragita la por, erosiona l'autoritat, cohesiona el grup, rebaixa les tensions, estimula el pensament crític, permet distanciar-se de la situació i visualitzar la nota discordant, el ridícul, allò que no encaixa. Per això l'humor és enemic de qualsevol totalitarisme, de qualsevol principi d'autoritat arbitrària, dels abusos de poder i de qualsevol repressió o opressió, per innocent i blanc que pugui semblar. Naturalment, l'humor d'*El Papus* no en tenia res, d'innocent, i amb la seva iconoclàstia i virulència satírica el que pretenia era excavar fins als fonaments del règim que havia oprimit els espanyols durant 40 anys. L'atemptat va representar la revelació –de la pitjor manera possible– de que la irreverència humorística no seria tolerada i, si ens hi fixem, va tenir efecte, un efecte subtil i pervers, perquè de l'ampli ventall de publicacions satíriques que van néixer als anys 70 (*Barrabás*, 1972-1977; *Hermano Lobo*, 1972-1976; *El Papus*, 1973-1984; *Por Favor*, 1974-1976; *El Cocodrilo Leopoldo*, 1974-1975; *El Cuervo*, 1977; *Nacional Show*, 1978-1979; a més de *La Codorniz* 1941-1978) només en sobreviu *El Jueves*, tot i que *El Papus* va aconseguir arribar a la dècada següent. Les conseqüències les hem descobert unes dècades més tard: avui tenim un panorama periodístic servil, completament supeditat al poder que, tot i tolerar algunes veus discordants –curiosament, els més crítics sempre han estat els humoristes– no ha permès que existeixi una premsa que faci de contrapoder, que sigui prou crítica com per evitar els excessos, abusos i corruptel·les que s'han anat descobrint. La llei mordassa, actualment, té el mateix objectiu: fer callar les veus discordants. En aquest país no es castiga qui estafa milions de persones amb les preferents, però sí qui fa un acudit sobre Carrero Blanco. La bomba d'*El Papus* va ser un episodi tràgic de la nostra història, el nostre *Charlie Hebdo*. Però mentre els atemptats contra els humoristes de París van despertar a França un orgull nacional basat en la defensa acarnissada de la llibertat d'expressió, aquí la bomba d'*El Papus* va acabar soterrada sota la indiferència i “ells s'ho hauran buscat”.

Jaume Capdevila Kap

Indubtablement, la llibertat d'expressió i els proclamats límits de l'humor, sobre els quals tant es discuteix, però que, igual que els Reis Mags o el punt G, no existeixen, s'han vist reduïts les darreres dècades. Fa 30 i 20 anys es podien dir coses que avui dia són impensables, en nom de l'humor, evidentment. Només cal veure els programes i revistes de l'època per adonar-se'n. Tip i Coll explicaven sense embuts acudits sobre Carrero Blanco sense cap conseqüència. Martes y Trece feien esquetxos sobre violència de gènere, Arévalo explicava acudits de marietes i a *El Jueves*, Ivà dibuixava les desventures de *Makinavaja*, amb personatges controvertits com el “moromiella”, que avui dia només d'esmentar-lo et mereixeria el qualificatiu d'islamòfob. I és que, des dels bastions més diversos de la censura, a l'humor li toca el rebre pels quatre costats, començant per una llei mordassa digna dels primers anys del franquisme, que carrega la mà amb el delictes per injúries a la Corona, capaç de viatjar enrere en el temps pels comptes de twitter d'un adversari polític per acusar-lo d'antisemitisme o de fer apologia del terrorisme per un acudit de perruquers, sense oblidar-nos de la més perillosa encara, per sibil·lina, intolerància de l'anomenada “nova esquerra”, que amb la seva correcció política embafadora, i en nom, precisament, de la lliberté, égalité i fraternité, conceptes que substitueix amb una demagògia creixent, sempre està a l'aguait, disposada a titllar de mascliste el pobre mortal o mortala que gosi mofar-se de les seves “semàfores”, els “despatarres”, les “esponges de mar”, els seus “Pussy Riots” i altres bajanades de campionat. Proveu, proveu a fer un acudit sobre feminazis o vegans i us cauran al capdamunt les set plagues d'Egipte, pitjors que la shària i la Inquisició juntes, fent ostentació de castradora aliança de civilitzacions.

Com si un no en tingués prou amb la pròpia autocensura, aquesta és, definitivament, mala època per a l'humor, o l'humora.

Elchicotriste

Les conseqüències de l'atemptat d'*El Papus* s'han reproduït, per desgràcia, de manera recent i alarmant, cosa que és una molt mala notícia per a tots. I, la veritat, crec que actualment ens troben en un període de regressió pel que fa a la llibertat d'expressió. S'ha imposat la correcció política, i exercim l'autocensura més que no pas la censura (que, en teoria, no existeix en aquest país), cosa que per a mi és encara més greu.

Antoni Guiral

A la Transició es van explorar els límits de la llibertat d'expressió en un sistema democràtic. Com que mai havíem viscut en democràcia, ningú creia que hi hagués límits. Eren temps d'un idealisme ingenu.

El Papus va ser l'abanderat de l'humor més reivindicatiu i irreverent, i els ultres (ultradretans, ultrarreligiosos...) van atemptar contra ells. Eren temps on les accions terroristes eren una eina d'acció política en ambdós bàndols, i, sens dubte, aquest atemptat va aconseguir el seu objectiu: sembrar la por entre els humoristes, provocar retirades i autocensura.

La llibertat d'expressió, com una de les formes més pures d'expressió democràtica, es va veure perjudicada, i mai se n'ha recuperat del tot.

Avui dia, als hereus del franquisme (hereus directes o descendents, amb biografies i cognoms que són de domini públic) ja no els calen bombes per limitar la llibertat d'expressió. Fan servir la llei perquè els faci la feina bruta, en part gràcies a la hipocresia de la correcció política que s'ha estès com un càncer entre la gent suposadament democràtica i, fins i tot, progressista.

Ens diuen que és pel nostre bé. Ens diuen que és per defensar les minories. El que no ens diuen és que, en absència de debat, l'única cosa que roman inalterable és el Sistema. Hem passat d'una dictadura a una tutela constitucional, però seguirem sense ser completament lliures si ens diuen com i de què podem riure.

Koldo Azpitarte

L'atemptat que un comando d'ultradreta va perpetrar contra la redacció d'*El Papus* el setembre de 1977 va tenir un fort impacte en la societat barcelonina d'aleshores, així com entre la professió periodística, com demostren la manifestació de repulsa i l'editorial conjunt que van publicar molts mitjans. Per a l'especialista en extrema dreta Xavier Casals, aquest va ser l'atemptat que va marcar el principi de la fi de l'activitat d'aquesta mena de comandos "incontrolats", com se'ls coneixia llavors, i també de la seva impunitat, tot i que, com ja sabem, la investigació policial i el procés judicial van estar plens d'irregularitats i punts foscos.

Tot i que n'hi ha alguns que asseguruen que la revista va moderar la seva línia editorial després de l'atemptat, jo no hi estic del tot d'acord. La inclusió progressiva de continguts no relacionats amb la política o crítics amb el procés de transició és una tendència general a la resta de revistes satíriques, relacionada amb allò que es va anomenar "el desencant", però, malgrat això, sempre va mantenir seccions de crítica política molt dura, i mai es va oblidar de l'atemptat, que va deixar una profunda petjada i apareixia a les seves pàgines amb freqüència. Va tenir molta influència en la crítica sense quarter que *El Papus* va desplegar contra el segon govern d'UCD, per exemple.

Pel que fa al moment actual, crec que, tot i l'impacte que va tenir en el seu moment, avui dia l'atemptat d'*El Papus* ha caigut en l'oblit, per part, al menys, de gran part de la societat. No és cap excepció, ha passat el mateix amb molts altres fets lamentables de la Transició (qui recorda avui els fets de Montejurra o l'assassinat de Yolanda González, per exemple?). No sé si a la professió de l'humor gràfic hi ha més consciència del que va passar, una memòria col·lectiva que recordi que van posar una bomba a una revista d'humor per dibuixar acudits. Per lluitar per la llibertat d'expressió i dir allò que uns violents deien que no es podia dir... Però és una lluita que s'emmarca en un context de sancions i processos judicials constants. Les revistes satíriques de la Transició van tenir un paper destacat en l'eixamplament d'aquests límits, i els seus col·laboradors sabien perfectament el que suposava "passar-se de la ratlla". Tots ells expliquen que les visites als jutjats eren pràcticament setmanals. I això, que semblava propi d'un passat remot, està tornant a passar, amb l'agreujant que ho fa en un context democràtic en el que se suposa que les llibertats estan garantides. Naturalment, encara no passa en el mateix grau i amb les mateixes conseqüències, però la memòria d'*El Papus* hauria de servir per recordar-nos que aquestes llibertats s'han de lluitar, i els humoristes gràfics que tornen a jugar-se una condemna per fer la seva feina mereixen tot el nostre suport.

Gerardo Vilches

Va ser un acte de barbàrie que va deixar una víctima mortal, i al seu voltant, la metralla de la por, i que també va afectar el projecte de la revista *El Papus*, que va quedar tocat. Va ser un acte brutal contra la llibertat d'expressió, on van aparèixer elements que avui es repeteixen: convertir la sàtira, que no és sinó una crítica, en ofensa, a la qual s'afegeix el qualificatiu d'intolerable, i a la qual es respon amb violència, com en el cas de *Charlie Hebdo*, o amb restricció de les llibertats.

Al nostre país hi ha una immaduresa democràtica en la pràctica de la llibertat d'expressió, així com pel que fa a la funció social de l'humor, que es manifesta en el maleït debat sobre els límits de l'humor o la utilització de la correcció política com a instrument de censura. També hi ha sectors socials d'ideologia reaccionària, minoritaris però amb poder de pressió, que intenten emprar ambigüitats o insuficiències legals per tal de reprimir les manifestacions de l'humor que qüestionen els seus plantejaments.

És un moment decisiu: o s'avança en llibertats o es consoliden mecanismes explícits i implícits de censura.

Pepe Gálvez

Crec que l'atemptat va ser un dels punts d'inflexió en la violència política de la Transició, fins al punt que encara avui es recorda. Jo sempre ho faig quan explico les revistes satíriques espanyoles en cursos i tallers, també a estudiants internacionals. Pel que fa a l'estat de la llibertat d'expressió avui dia, em temo que, després d'uns avenços espectaculars als anys vuitanta, aconseguits, precisament, gràcies als riscos i sacrificis que es van assumir

Pepo Pérez

Jordi Riera Pujal

Han participat en aquesta enquesta sobre l'atemptat de *El Papus* los dibujantes y periodistas:

Albert Turró <http://www.editorialmediterrania.com/albert-turro/>

Alfonso López <http://humoristan.org/ca/autores/alfonso-lopez/>

Carlos Giménez <http://humoristan.org/ca/autores/carlos-gimenez/>

Enrique Ventura <http://humoristan.org/ca/autores/ventura-nieto/>

Jaume Capdevila Kap <http://humoristan.org/ca/autores/kap/>

JL Martín <http://humoristan.org/ca/autores/jl-martin/>

Lluís Recasens L'Avi <http://humoristan.org/ca/autores/l-avi/>

Miguel Villalba Elchicotraste <http://humoristan.org/ca/autores/elchicotraste/>

Óscar Nebreda <http://humoristan.org/ca/autores/Óscar/>

I els investigadors i divulgadors:

Antoni Guiral https://ca.wikipedia.org/wiki/Antoni_Guiral_Conti

Gerardo Vilches <http://www.acdcomic.es/gerardo-vilches.htm>

Jordi Riera Pujal https://ca.wikipedia.org/wiki/Jordi_Riera_Pujal

Koldo Azpitarte https://es.wikipedia.org/wiki/Koldo_Azpitarre

Pepe Gálvez https://www.tebeosfera.com/autores/pepe_galvez.html

Pepo Pérez https://es.wikipedia.org/wiki/Pepo_P%C3%A9rez

Pot ampliar la informació a l'exposició dedicada a l'atemptat a <http://humoristan.org/ca/exposiciones/40-anys-de-l-atemptat-a-el-papus-els-dibuixos-que-van-emprenyar-els-fatxes/>

o a la mostra dedicada a la revista *El Papus*. Quan l'humor podia ser delictu

<http://humoristan.org/ca/exposiciones/el-papus-quan-l-humor-podia-ser-delicte/>

També es pot veure en línia el documental *El Papus, anatomía de un atentado*

<http://www.rtve.es/alacarta/videos/el-documental/papus-anatomia-atentado/1025161/>